

РЕАЛІСТИЧНІСТЬ ЗМЕНШЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ДИСБАЛАНСІВ

Аналітична доповідь
Червень 2023 р.

Ця публікація підготовлена в рамках проекту Програми MATRA, що фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні. Оцінки та висновки авторів не слід розглядати як офіційну позицію Посольства.

РЕАЛІСТИЧНІСТЬ ЗМЕНШЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ДИСБАЛАНСІВ

Василь ЮРЧИШИН,
директор економічних і соціальних програм Центру Разумкова

26 квітня 2023 р. Єврокомісія (відповідно до звернення її Президента) представила законодавчі пропозиції¹, спрямовані на всеосяжну реформу правил економічного управління ЄС. Головною метою цих пропозицій є зміцнення фінансової стійкості держави та сприяння сталому й інклюзивному зростанню в усіх державах-членах. Насамперед йдеться про необхідність (внутрішнього і зовнішнього) фінансового збалансування, фіскального упорядкування, зниження державного боргу країн ЄС, а також готовності до викликів, зумовлених необхідністю переходу до зеленої, цифрової, стійкої та конкурентоспроможної економіки².

Виокремленою складовою трансформаційних пропозицій є відносини та взаємодія як з партнерськими демократичними країнами, так і великими авторитарними, насамперед Китаєм, з якими асоціюються значні геополітичні та геоекономічні ризики і виклики. Більше того, нинішнє зростання активності Китаю у питанні т. зв. мирного урегулювання війни в Україні (яке (урегулювання) не приймається ані Україною, ані партнерськими країнами) фактично засвідчує наміри Китаю стати поруч із США у забезпеченні глобального безпечого, політичного та економічного порядку, у т. ч. через доступ та володіння стратегічними ресурсами, створенні та лідерстві в оновлених глобальних і регіональних союзах та альянсах³.

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

Практика останнього часу досить красномовно засвідчує нарощування високих ризиків для сталого збалансованого глобального розвитку в умовах, коли, з одного боку, посилюється взаємозалежність (економічна, безпекова, гуманітарна та ін.) між всіма країнами, з іншого — розширюється економічний (а з тим і політичний) вплив великих авторитарних країн. А разом це відбувається на тлі зниження економічної значущості розвинутих країн у глобальній економіці і періодично виникаючих розбіжностях між ними⁴.

Між тим, характерною рисою сьогодення є те, що сучасна економічна політика все більше

орієнтується на геополітичні цілі. Так, країни прагнуть самозабезпеченості, захищаючись за допомогою суворішого відбору інвестицій, локалізації даних, заборон на видачу віз, виключення компаній з ключових ринків, поширення практики оншорингу (onshoring), тобто перенесення виробництв із зарубіжних ринків на національний, і френдшорингу (friend-shoring) — вибудовування ланцюжків виробництва та торгівлі ключовими товарами з країнами, які поділяють схожі політичні й ідеологічні цінності та з якими ризик конфліктів мінімальний⁵.

При цьому, звичайно, виявляється, що традиційні міжкраїнові взаємозв'язки, які характеризувалися значними (у т. ч. монопольними) прибутками, дедалі більше набувають

¹ 2022 State of the Union address. — European Commission, https://state-of-the-union.ec.europa.eu/index_en.

² Commission proposes new economic governance rules fit for the future. — https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_2393

³ Raik K., et al. Tackling the Constraints on EU Foreign Policy towards Ukraine: From Strategic Denial to Geopolitical Awakening. — <https://www.ceps.eu/ceps-publications/tackling-the-constraints-on-eu-foreign-policy-towards-ukraine/>.

⁴ Jaillet P. The European Economy and the prospects for enhanced macroeconomic coordination. — IRIS, <https://www.iris-france.org/175475-the-european-economy-and-the-prospects-for-enhanced-macroeconomic-coordination/>.

⁵ Політичні, економічні і структурні наслідки російської агресії для України і світової спільноти. Завдання економічного відновлення України у повоєнний період з врахуванням євроінтеграційних пріоритетів. / К.: Центр Разумкова, 2023. — https://razumkov.org.ua/images/2023/04/21/2023_04_consequences_of_the_war_for_ukraine.pdf.

рис ризиків, а тому вже йдеться про економічні залежності одних країн (блоків, альянсів) від інших. Найчастіше маються на увазі залежності країн від імпортних поставок, особливо, якщо такий імпорт має ознаки критично важливого для країни (а пошук альтернативних джерел відповідних імпортних поставок з тих чи інших причин ускладнений).

Для зменшення таких ризиків провідні розвинуті країни намагаються залучити до власної орбіти динамічні висхідні країни або країни, які володіють рідкісними ресурсами, якими в багатьох аспектах визначається конкурентоспроможність. Такі наміри та їх втілення фактично прискорюють т. зв. фрагментацію (fragmentation) геополітичного світу⁶, яка, напевне, прийде на заміну «чистій» глобалізації. Причому, як і у багатьох світових процесах, фрагментація не означає замикання економіки країни в рамках лише одного з утворюваних угруповань (радше визначатиметься спроможністю національних інститутів окремої країни підпорядковуватись (адаптуватись до) формованим правилам гри).

Незважаючи на суперечливе ставлення різних країн світу до російської агресії та вірогідних процесів її протікання, США, ЄС, НАТО та інші союзи та інститути отримали нові напрями для власного позиціонування і консолідації. Так, війна в Україні відновила особливу роль США у формуванні та захисті світового порядку, адже швидкість, масштабність і цілеспрямованість заходів, які вжили США для допомоги Україні, довели їх значущість для демократичного світу загалом⁷. Стосовно Європи, війна змусила ЄС переглянути власне ставлення до європейської безпеки, у т. ч. її економічної складової, де особливе місце сьогодні займає економічна залежність Євросоюзу від Китаю. Одним з наслідків таких трансформаційних процесів стало те, що, з одного боку, безпекові

пріоритети стають домінуючими у визначенні економічного партнерства, з іншого — посилюється увага до протидії надмірній економічній (імпортній) залежності (демократичних країн від авторитарних, які володіють стратегічними запасами природних ресурсів).

Підкреслимо, в основі стратегічних планів та проєктів, які сьогодні розроблюються у різних країнах, лежить положення про те, що у сучасному світі у довгостроковій перспективі зберігатимуть лідерство лише ті країни, які, з одного боку, постійно підтверджують технологічні переваги, з іншого — забезпечені ресурсами для безперервних виробничих процесів.

Економічна конкуренція дедалі більше проявлятиметься у кількох ключових сферах прийдешньої конкурентоспроможності і завдяки досягненням у яких зможе зменшуватися залежність від недобросовісного використання економічних переваг. До таких сфер належать доступ до рідкоземельних елементів, від яких безпосередньо залежить виробництво напівпровідників і чіпів, потужних батарей та акумуляторів, виконуються кібернетичні та біотехнологічні розробки. Причому у всіх цих сферах головним конкурентом США (та й інших розвинутих країн) є Китай.

Також зазначимо, що серед таких ресурсів, а відтак і пов'язаних з ними процесів, є енергетична трансформація, у т. ч. спрямована на енергетичну безпеку. Поки радше є сподівання, що енергетична «зелена» складова, яка визначатиме й інвестиційну спрямованість потоків капіталів (як європейських, так і світових), дійсно зможе надати додатковий імпульс відновленого зростання ЄС⁸, навіть в умовах нинішнього загострення європейських проблем (у т. ч. спровокованих війною)⁹. Для України, яка є кандидатом до членства у ЄС, саме європейські справи є найважливішими.

⁶ Korteweg R. "Fragmentation": a new chapter for globalization. – ISPI, <https://www.ispionline.it/it/publicazione/>.

⁷ Carnegie Experts on the Ukraine War's Long Shadow. – Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/2023/02/23/>.

⁸ Europe: (which) growth wanted? – ISPI, <https://www.ispionline.it/it/eventi/evento/europe-which-growth-wanted>. Europe outlook 2023. – <https://www.eiu.com/n/campaigns/europe-outlook-2023/>.

⁹ Політичні, економічні і структурні наслідки російської агресії для України і світової спільноти. Завдання економічного відновлення України у повоєнний період з врахуванням євроінтеграційних пріоритетів. / К.: Центр Разумкова, 2023. – https://razumkov.org.ua/images/2023/04/21/2023_04_consequences_of_the_war_for_ukraine.pdf.

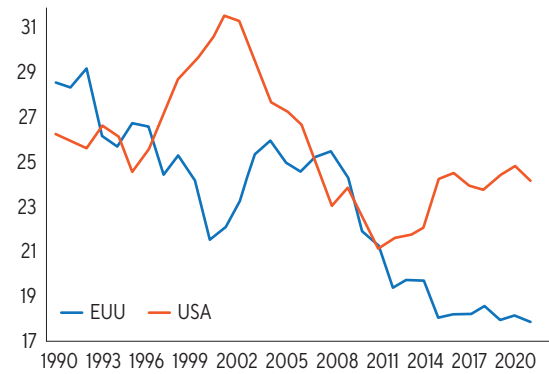
ПОСЛАБЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ ТА ПОСИЛЕННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ПРОВІДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Економічний потенціал. Особливістю останнього десятиріччя стало суттєве зниження як безпосередньо економічної динаміки розвинутих країн, так і її (динаміки) потенціалу, хоча з технологічним прогресом і зростанням взаємозалежності між економіками навпаки пов'язувались очікування глобального економічного прискорення. Так, зростання ЄС знизилося з приблизно 2,4% у 1990-х роках до 2% у 2000-х роках та до символічного 1% у період 2010-2022 рр. Як наслідок — одним з «болючих» викликів для Євросоюзу є послідовне зниження вагомості європейської економіки у світовій¹⁰.

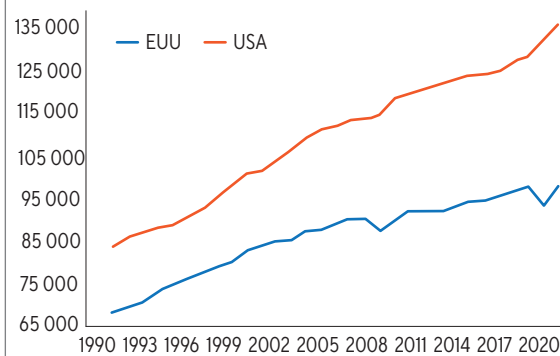
Так, частка економіки ЄС у виробленні світового ВВП з початку 1990-х років до початку 2020-х років знизилась на 10 процентних пунктів (п. п.), сьогодні складає лише близько 18% і демонструє тенденції до подальшого зниження (діаграма «Частка економік США і ЄС у світовій»). Значною мірою це зумовлено зниженням продуктивності. Зокрема, розрив між вироблюваним ВВП на одного зайнятого у США та ЄС після Глобальної фінансової кризи прискорено збільшується (діаграма «ВВП на одного зайнятого»). Зрозуміло, продовження таких тенденцій погіршуватиме відносні позиції Євросоюзу в глобальній економіці, що вже зможе мати не лише економічні, а й політичні наслідки.

Проте цим проблеми зростання ЄС не вичерпуються. На початку великого розширення ЄС у 2000-2004 рр. конкурувало дві позиції стосовно процесів зближення «старих» і «нових» країн-членів. Позитивні очікування пов'язувались з тим, що у результаті перетікання капіталів, робочої сили та інших продуктивних сил відбуватиметься поступове зближення у рівнях добробуту в усіх країнах ЄС. Іншою («негативною») позицією була впевненість у тому, що диференціація в доходах між країнами поглиблюватиметься, причому не лише через збільшення

ЧАСТКА ЕКОНОМІК США І ЄС У СВІТОВІЙ, %

ВВП НА ОДНОГО ЗАЙНЯТОГО, %

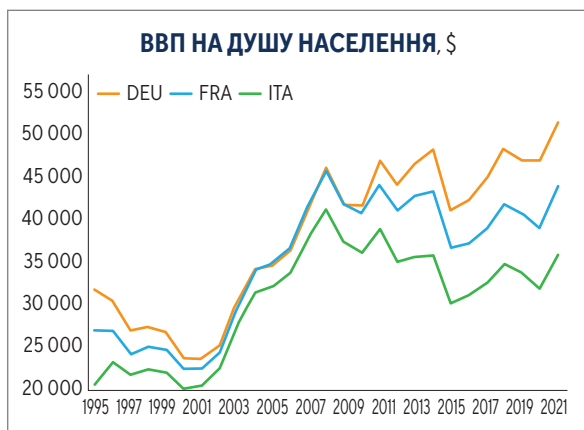
«відриву» Західної Європи від Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), але й між розвинутими країнами, які (в таких умовах) втрачатимуть свій консолідований лідерський статус¹¹.

Слід констатувати, що економічні відцентрові тенденції виявились домінуючими і проявляються навіть для лідерських країн ЄС (Німеччини, Франції, Італії). Так, якщо до Глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр. простежувалось економічне зближення, то після неї темпи економічного зростання¹², а відтак і показники добробуту, вже демонструють помітну диференціацію (діаграма «ВВП на душу населення»). Сьогодні ВВП на душу населення Німеччини перевищує майже у півтора рази відповідний показник Італії. Причому навіть не видно за рахунок яких джерел може започаткуватись процес зближення.

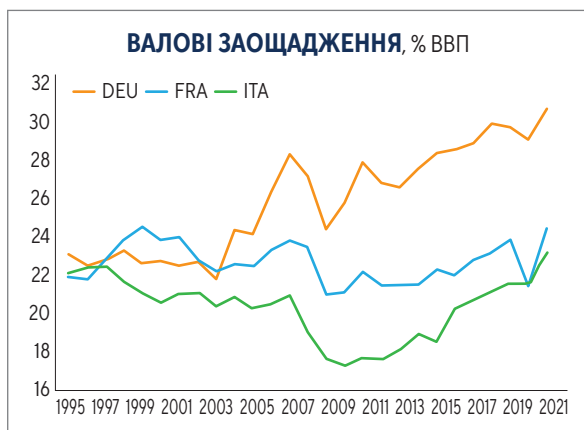
¹⁰ Jaillet P. The European Economy and the prospects for enhanced macroeconomic coordination. — <https://www.iris-france.org/175475-the-european-economy-and-the-prospects-for-enhanced-macroeconomic-coordination/>.

¹¹ Зазначимо, що війна в Україні прискорила виявлення не лише економічних, а й політичних «прихованих» суперечностей як між «старими» і «новими» членами ЄС (невпевненість «старих» у терміновій допомозі Україні і готовність до протидії «нових» перед лицем російської загрози), так і всередині «нових» (значиме розмежування між Угорщиною і Польщею у питанні російсько-української війни та допомоги Україні).

¹² Вагомим чинником економічної диференціації стала боргова криза, яка по-різному проявилась у ряді європейських країн.

Втім, економічне прискорення могло б відбутись за рахунок інвестиційних процесів. Однак, рівень заощаджень (який значною мірою визначає інвестиційні ресурси) у другій і третій економіках ЄС (Франції та Італії), хоча й почав зростати після обвалу за часів Глобальної фінансової кризи, однак зараз лише надолужує досягнення докризового рівня. При цьому суттєво відстаючи від рівня заощаджень Німеччини (22-24% проти 29-30%) (діаграма «Валові заощадження»).

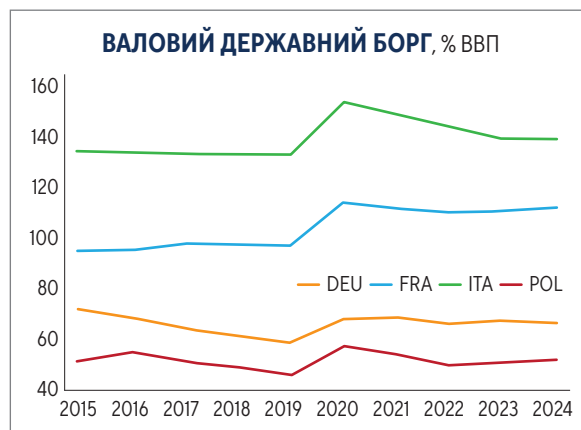
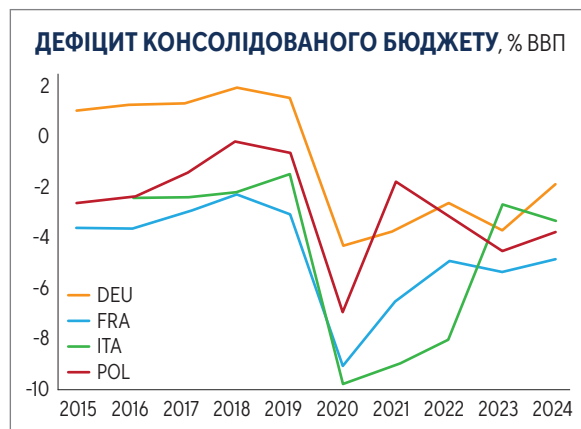

Втім, слід зазначити, що ситуація може дійсно змінитись. Останні два десятиліття конкурентоспроможність виробництва у Німеччині певною мірою базувалась на пільговому російському газі. Відмова ж від імпорту останнього привносить ризики того, що частина підприємств Німеччини не зможе підтримувати «звичну» цінову конкурентоспроможність, що знизить весь виробничий потенціал.

Дефіцити і державні борги. Серед згадуваних законодавчих пропозицій Президентки Єврокомісії центральне місце займають питання зміцнення фінансової стійкості держави. Зокрема, йдеться про те, що країни

мають спрямувати політичні зусилля на те, щоб досягти вже встановлених (Маастрихтськими критеріями) обмежень: дефіцит державних фінансів – не більше 3% ВВП, межа державного боргу – 60% ВВП. Для завдань збалансованого розвитку особливо важливо зменшити борг. Тоді вивільнені ресурси (які виплачувались би у якості вартості обслуговування боргу) могли б спрямуватись на стимулювання зростання і добробуту.

Однак вказане зниження темпів потенційного зростання викликає особливе занепокоєння на тлі вже «накопиченого» високого і дедалі в багатьох випадках зростаючого співвідношення боргу до ВВП, що зумовлено утриманням високих дефіцитів державних фінансів (діаграма «Дефіцит консолідованого бюджету»).

Зауважимо, збалансованість публічних фінансів країн ЦЄ (для прикладу Польщі) є вищою, порівняно з балансами «старих» країн-членів ЄС, які мали б стати взірцем для нових країн-членів в управлінні державними фінансами. Сьогодні більш ймовірно країни ЦЄ могли в сприяти фіскальному збалансуванню ЄС в цілому. Однак вони (країни

ЦСЄ) у величині своїх бюджетів суттєво поступають бюджетам країн Західної Європи, а тому й не можуть суттєво виправити фінансові ускладнення всього ЄС.

Зрозуміло, накопичення дефіцитів означає прискорене зростання державного боргу. Часто у високих боргах «звинувачують» коронавірусну кризу. Однак, перевищення стелі Маастрихтських критеріїв навіть у провідних європейських країнах почалося задовго до коронавірусу (діаграма «*Валовий державний борг*»). І серед провідних країн ЄС та найбільшої економіки ЦСЄ, лише Польща має борг в рамках Маастрихтських критеріїв (менше 60% ВВП). Стосовно ж Франції та Італії (і деяких інших країн), то виглядає, що значний борг вже став хронічним, і такі країни «приречені» на довгострокове та дороге обслуговування боргів публічних фінансів.

У цьому контексті важливим є загальне застереження стосовно боргів в умовах послаблення економічної динаміки. Якщо темпи економічного зростання країни нижчі, ніж темпи нарощування боргу (типова ситуація для багатьох країн, у т. ч. європейських), то в таких умовах відбуватиметься підвищення рівня боргу у термінах ВВП (debt-to-GDP ratios). Що взагалі може поставити під сумнів вирішення завдань консолідації і зближення в ЄС.

ВІДНОВЛЕННЯ ЗОВНІШНЬО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ ЕКСПАНСІЇ КИТАЮ

Однак набагато більше занепокоєння керівництва ЄС пов'язане з відновленням (після довгого періоду закритості для досягнення «нульового ковіду») активної економічної експансії Китаю. У промові Президентки Єврокомісії наприкінці березня 2023 р.¹³ особливий акцент було зроблено на потребах Євросоюзу зміцнення безпекових, економічних, торговельних заходів як відповіді на виклики Китаю, його відверті наміри зміни міжнародного порядку, підкріплених зростаючим економічним домінуванням¹⁴.

На тлі послаблення економічної спроможності Європи відновлення китайської експансії провокує і відновлення глобальних ризиків. Припускалось, що заглиблення Китаю у політику «нульового ковіду» і практичне закриття країни від міжнародних людських і бізнесових контактів спричинить системні ускладнення для відновлення докоронавірусної економічної динаміки. Однак, по-перше, хоча людські контакти дійсно суттєво зменшились, проте зовнішньоекономічна діяльність не припинялась. По-друге, для провідних розвинутих економік останні роки також виявилися «не найкращими». Таке «співвідношення» призвело до, по-перше, посилення значимості китайської економіки для світової і зменшенні залежності Китаю від зовнішнього середовища, по-друге — підвищилася залежність провідних розвинутих країн від Китаю.

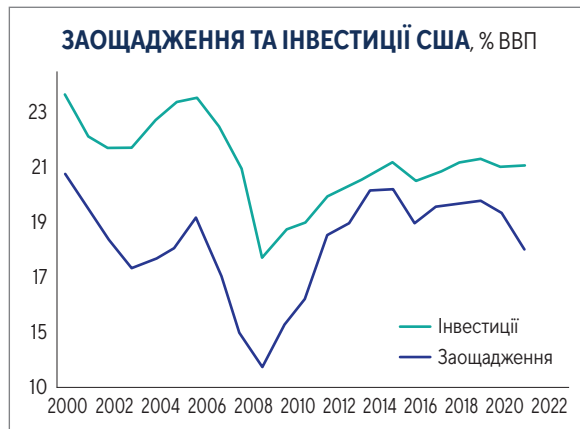
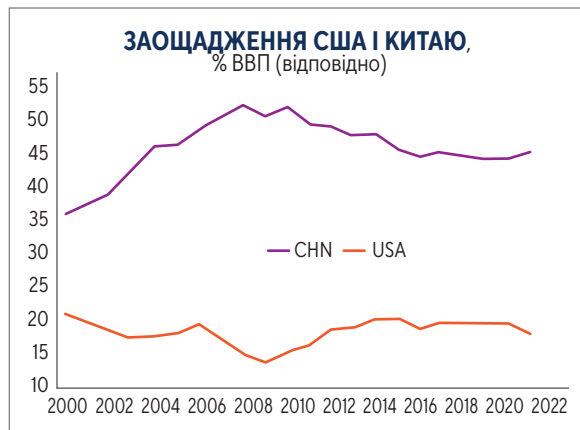
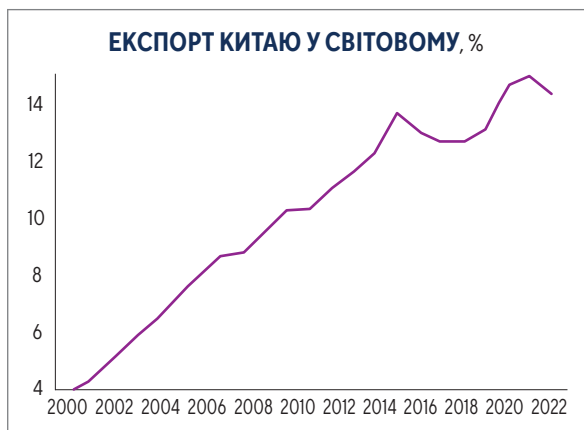
Подальше зміцнення Китаю у світовій економіці. Хоча останніми роками економіка Китаю піддавалась різноманітним випробуванням, однак країні вдалося не лише утримати загалом позитивну динаміку, але й зміцнити власні позиції у світовому економічному середовищі. Так, по-перше, у 2021-2022 рр. Китай підняв свою частку в світовому експорті до рекордного рівня (діаграма «*Експорт Китаю у світовому*»). Водночас імпорт Китаю як частка його ВВП неухильно скорочується, з максимуму в 28% на початку 2000-х років до нинішніх 15-17% (діаграма «*Імпорт Китаю у ВВП країни*»). Тобто Китай зменшив власну залежність від зовнішньої торгівлі, імпортних поставок, і водночас світова економіка дедалі більше поглинає китайського експорту, тим самим посилюючи залежність від таких експортних поставок¹⁵.

Слід вказати, що вказане зміцнення Китаю у світовій економіці відбувалося на тлі торговельних протистоянь із США. Нагадаємо, США у другій половині 2010-х років послідовно запроваджували обмеження (переважно тарифні) на торгівлю з Китаєм, що мало скоротити торговельний дефіцит США, однак радше нагадувало сценарії торговельної війни, де виграш часто буває сумнівним.

¹³ Speech by President von der Leyen on EU-China relations to the Mercator Institute for China Studies and the European Policy Centre. – <https://www.ceps.eu/ceps-publications/tackling-the-constraints-on-eu-foreign-policy-towards-ukraine/>.

¹⁴ За словами Президента Китаю, «Китай менше залежить від світу, в той час як світ дедалі більше залежить від Китаю». – Dempsey J. Europe's Dangerous Dependence on China, <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/89448>.

¹⁵ Huang Y., Slosberg G. What Exactly Does Washington Want From Its Trade War With Beijing? – https://carnegieendowment.org/2023/04/11/what-exactly-does-washington-want-from-its-trade-war-with-beijing-pub-89503?utm_source=ctw&utm_medium=email&utm_campaign=imlink&mkt_tok=ODEzLVhZVS00MjIAAAGLG7aAt9I3CW9Y8YApgEzEOMXkEwks-sc5tol3vwq1BoU4vHiadl44sKsF_EO9i4OIsPRh6HV5xH27X8yGGErpeEDmPHAZEKQyTf082A.

Торговельні дисбаланси США. Взаємні обмеження США і Китаю насправді були мало результативні для американської економіки, у т. ч. внаслідок її (економіки) макро-економічної структури. Зокрема, як відомо, сальдо заощаджень та інвестицій співвідноситься із зовнішньоторговельним сальдо. Оскільки рівень заощаджень у Китаї суттєво більший, ніж рівень у США (діаграма «Заощадження США і Китаю»), і у США обсяги інвестицій є значно більшими, ніж заощадження (діаграма «Заощадження та інвестиції США»), тобто сальдо заощадження-інвестиції США є суттєво негативним, то і зовнішньоторговельне сальдо є дефіцитним (яке, зокрема, може покриватись позитивним інвестиційним «надлишком» Китаю).

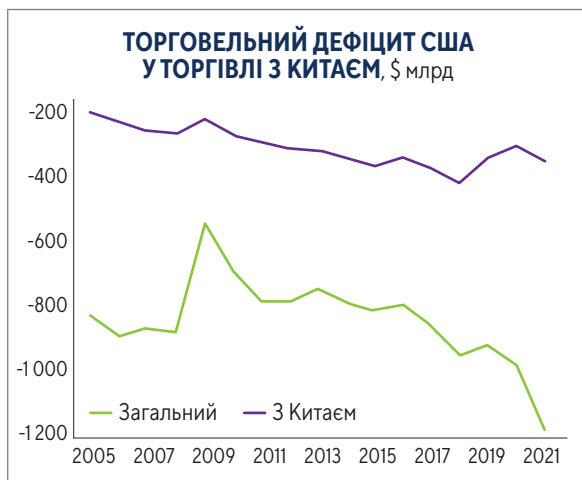
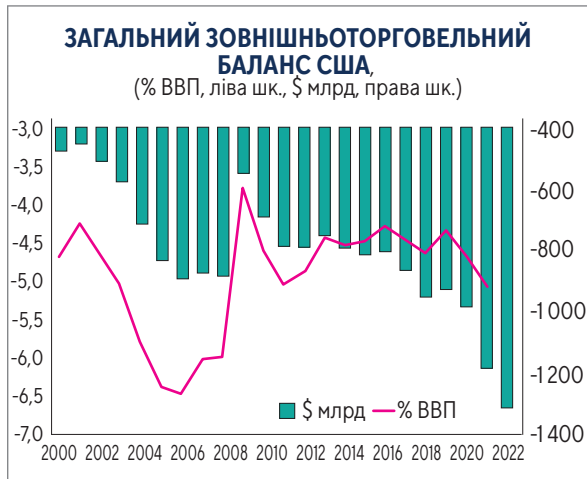
І дійсно, податкове послаблення у США наприкінці 2010-х років, яке супроводжувалось збільшенням видатків (для протидії наслідкам коронавірусу) на початку 2020-х років, призвело до стрімкого зростання дефіциту бюджету, який «дзеркально»

відображається в рекордному торговельному дефіциті. Звичайно, зовнішньоторговельний дефіцит США зростає не лише як результат торгівлі з Китаєм¹⁶.

Зазначимо, що упродовж останнього десятиріччя загальний торговельний дефіцит США продовжував зростати у номінальних показниках. Однак завдяки позитивній економічній динаміці (зростання ВВП) дефіцит практично вдалося «стабілізувати» на рівні 4,5% ВВП (діаграма «Загальний зовнішньоторговельний дефіцит США»). Більше того, стрімке зростання дефіциту в торгівлі з Китаєм навіть вдалося призупинити (діаграма «Торговельний дефіцит США у торгівлі з Китаєм»).

Нинішні торговельні обмеження, які практикують США і Китай один стосовно іншого, вже мають мало спільного з обмеженнями заради балансу. Причина обмежень сьогодні стосується питань економічної та національної безпеки (насамперед у частині технологій), хоча таке зміщення акцентів посилює ризики

¹⁶ Іншим «джерелом» дефіциту США є торгівля з ЄС.

інфляції, скорочення експорту, зниження світового виробництва¹⁷.

Звернемо увагу, хоча завдання зменшення торговельного дефіциту з Китаєм частково виконано, однак насправді доречно вести мову про зміну географічної структури зовнішньої торгівлі США (що підтверджується продовженням зростання загального торговельного дефіциту країни). В той час, як частка Китаю у імпорті США дійсно зменшилась¹⁸, натомість зросла частка інших країн Азійсько-Тихоокеанського регіону. Особливо це стосується В'єтнаму.

Так, якщо у 2017-2018 рр. експорт В'єтнаму до США щорічно складав близько \$48-50 млрд (2,4% загального імпорту

США), то у 2022 р. ледь не втричі більше — \$136 млрд (4,3%). Важко пояснити таке стрімке зростання, яке, вірогідно, вимагало б відповідного нарощування ВВП. Радше має йтися про реекспорт Китаю через В'єтнам, тим більше, що країни є сусідами з давніми (хоча й суперечливими) відносинами.

ПОТРЕБИ ЗМЕНШЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ЄС

Якщо стосовно економічних відносин із Китаєм політика США є вже достатньо зрозумілою, то політика ЄС ще продовжує формуватися і дискутуватись. Причому предметом є як економічні ризики та виклики, так і суспільно-політичні.

Більше того, позиції США завжди мали вагомe значення для вироблення політики Євросоюзу, особливо стосовно Китаю. Останніми ж роками співпраця і координація між США та ЄС посилюється і поглиблюється, особливо зважаючи на те, що ставлення до Китаю залежить не лише від економічних факторів, а дедалі більше від цивілізаційного вибору. Що особливо проявилось у підходах та оцінках різних країн до російської агресії, коли демократичні країни однозначно засудили вторгнення, а авторитарні чи «нейтральні» проявили відверту байдужість. Тому й питання залежності економіки ЄС від китайської послідовно набирає і цивілізаційного забарвлення.

Ризики економічної залежності. Зазначимо, інтегрована структура економіки ЄС, в якій водночас країни мають конкурувати не лише із зовнішнім світом, а й між собою за європейські ринки, створює (поряд з вигодами доступу до єдиного ринку) високі ризики «транзиту» негараздів. Так, у Європі є цілий ряд країн, які були або незалежні або малозалежні від поставок російського газу. Однак таке обмеження відчутно торкнулося найбільшої європейської економіки — німецької. Відтак, ускладнення для Німеччини трансформувались у ціновий, логістичний і виробничий тиск, який вже впливав на всі європейські країни.

¹⁷ Huang Y., Slosberg G. What Exactly Does Washington Want From Its Trade War With Beijing? — https://carnegieendowment.org/2023/04/11/what-exactly-does-washington-want-from-its-trade-war-with-beijing-pub-89503?utm_source=ctw&utm_medium=email&utm_campaign=imglink&mkt_tok=ODEzLVhZVS00MjIAAAGLG7aAt9I3CW9Y8YApgEzE0MXkEwks-sc5toI3wwq1BoU4vHiadi44sKsF_EO9i4OIsPRh6HV5xH27X8yGGErpeDmPHAZEQKyTfO82A.

¹⁸ Зокрема, обсяг імпорту товарів США з Китаю у 2022 р. склав \$537 млрд, що практично співпадає з показником 2018 р. — \$539 млрд.

Взагалі, ризики (не)залежності від зовнішнього світу стають дедалі «заплутанішими», оскільки економічна взаємозалежність, яка швидко розширювалась разом з прискоренням глобалізації в 1990-х роках, сьогодні перетворилася на виклик економічній безпеці, у т. ч. через економічний шантаж¹⁹. З вторгненням росії в Україну стало зрозуміло, що залежність Європи від імпорту газу, нафти, вугілля та урану з росії є не лише питанням економічних вигод, а радше драматичною політичною і структурною помилкою ЄС, оскільки росія намагалася використати залежність Європи від імпорту сировинних та енергетичних ресурсів, домагаючись політичних поступок і вигод²⁰. У цьому контексті війна України за власну незалежність, по-перше, розірвала вказану енергетичну залежність Європи, по-друге — зміцнила позиції в більшості країн ЄС тих, хто дотримується негативного чи принаймні обережного ставлення до розширення залежності від Китаю.

Актуальність проблематики зовнішньоекономічної залежності проявилася, зокрема, у тому, що дедалі більшу популярність отримує поняття «диверсифікація» (тобто можливості заміни імпорту з однієї країни імпортом з іншої), принаймні в одному з останніх документів, присвяченому питанню стратегічної залежності²¹, вказаний термін використовується не менше 28 разів, і в основному стосується поставок Китаю до Європи²². Хоча і диверсифікація має свою вартість (не завжди прийнятну).

Слід зауважити, що європейська економіка стосовно більшості імпортованих товарів має досить таки диверсифіковану структуру²³, тобто переважна частина товарів має поставки з різних країн. Поряд з цим, зважаючи на стрімку експортну експансію, Європа загалом дедалі більше залежить від китайських

поставок. І особливо у частині товарів і сировини, які є критичними для сфери безпеки та високих технологій (виробництва чіпів чи енергобатарей).

При цьому, є підстави стверджувати, що у найближчій перспективі залежність Європи у цій сфері продовжуватиме поглиблюватися, оскільки сам Китай стає дедалі більш технологічним, посилюючи власну конкурентоспроможність, що віддзеркалюється у зростанні попиту на їх товарну продукцію і, своєю чергою, поглиблюючи залежність.

Зростання торговельних дефіцитів. Насамперед зазначимо, що торгівля ЄС з Китаєм також є суттєво дефіцитною. Хоча величина дефіциту ЄС у торгівлі з Китаєм (діаграма «Обсяги торгівлі ЄС з Китаєм») значно поступається відповідному дефіциту США, однак звернемо увагу, що дефіцит торгівлі США з Китаєм у термінах ВВП вдалося стабілізувати, а дефіцит ЄС саме в останні роки почав стрімко зростати (і сьогодні частка Китаю в загальному імпорті ЄС сягає 20%).

Ще жорсткішою є ситуація у торгівлі провідної європейської країни — Німеччини — з Китаєм (діаграма «Сальдо торгівлі Німеччини з Китаєм»). Торговельний дефіцит стрімко почав зростати у 2021 р., а у 2022 р. виявився рекордним, досягши майже 3% ВВП.

Зазначимо, що зростання дефіциту відбувалося насамперед за рахунок прискореного зростання експорту Китаю до найбільших економік ЄС (діаграма «Експорт Китаю до Німеччини і Франції»). Причому вказане нарощування відбулося саме у 2021-2022 рр., коли у Європі суттєво знизились коронавірусні страхи, а Китай залишався закритим, проповідуючи політику «нульового ковіду».

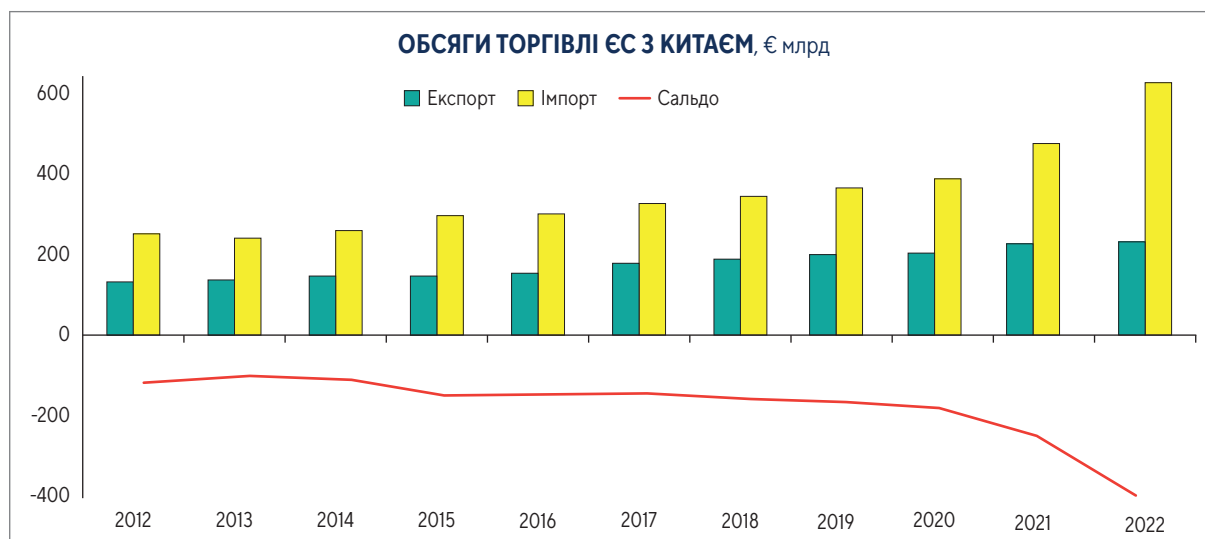
¹⁹ Зокрема, у період коронавірусної кризи чітко проявились ризики, а з тим і політичні, і соціальні втрати, пов'язані із стратегічними залежностями ЄС від поставок імпорту, насамперед азійського, концентрацією і залежністю від держави виробництва в деяких країнах. — Fabry E. Building the strategic autonomy of Europe while global decoupling trends accelerate, <https://institutdelors.eu/en/publications/en-building-the-strategic-autonomy-of-europe-while-global-decoupling-trends-accelerate/>.

²⁰ Altomonte C., Villafranca A. EU Economy: Fit for the Future? — <https://www.ispionline.it/wp-content/uploads/2023/02/Policy-Paper-2023-EU-ECONOMY-3.pdf>.

²¹ Commission presents an updated in-depth review of Europe's strategic dependencies. — https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1124.

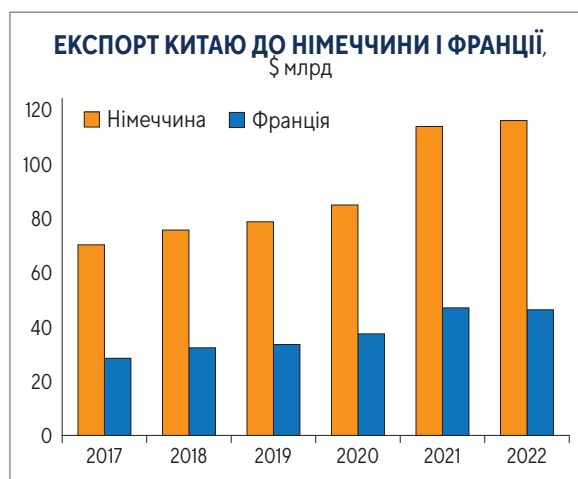
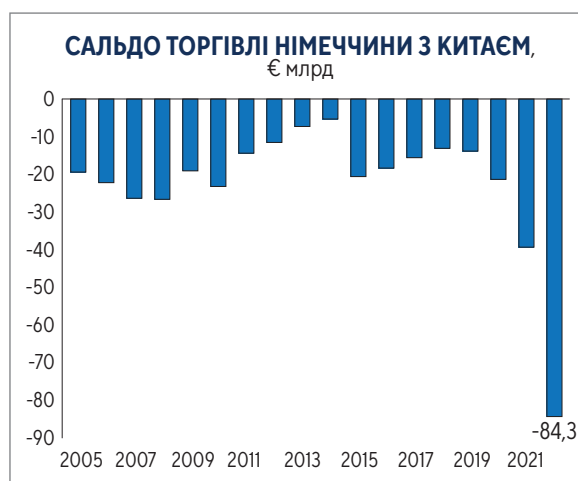
²² Ghiretti F., Maull H.W. Diversification Isn't Enough to Cure Europe's Economic Dependence on China. — <https://thediplomat.com/2023/01/diversification-isnt-enough-to-cure-europes-economic-dependence-on-china/>.

²³ Welslau L., et al. Is Europe failing on import diversification? — <https://www.bruegel.org/blog-post/europe-failing-import-diversification>.

Започаткування процесів відновлення відкритості Китаю може мати суперечливий вияв. З одного боку — стабілізуючий ефект для європейської економіки. Принаймні, слід очікувати зростання попиту на товари з ЄС, що завантажить європейські підприємства і зменшить ризики рецесії. З іншого — це може далі поглибити залежність Європи від китайського імпорту. Тобто йти всупереч проголошеному найактуальнішому завданню зовнішньоекономічної політики ЄС з подальшими невизначеними перспективами (у частині зменшення залежності)²⁴.

Зробимо **важливе зауваження**. Торговельна залежність зазвичай розглядається таким чином, що стосується імпорту. Однак для великих торговельних партнерів можлива поява залежності по експорту. Так, з ЄС експортуються значні обсяги автомобілів до Китаю, що пов'язано з утворенням в останнє десятиліття значного прошарку середнього класу, який дедалі стимулює як внутрішнє споживання, так і попит на товари кращої якості з розвинутих країн. Зокрема, обсяги європейського експорту автомобілів до Китаю у 2022р. перевищили €24 млрд, причому 80% таких автомобілів було вироблено у Німеччині²⁵. Зрозуміло, якщо з якихось причин, Китай вирішить обмежити імпорт автомобілів з Європи (чи окремо з Німеччини), то це стане для виробників шоком, оскільки альтернативи такому значному ринку, яким є китайський (з відповідною купівельною спроможністю), сьогодні просто не існує.

Складнощі звільнення від зловживання залежністю. Нещодавня історія Євросоюзу засвідчує, якими можуть бути ускладнені

²⁴ Gao Yuan. The EU's China Policy in Chinese eyes. — <https://www.eastisread.com/p/the-eus-china-policy-in-chinese-eyes>.

²⁵ Factbox: Economic reliance on China that EU wants to 'rebalance'. — <https://www.reuters.com/world/europe/economic-reliance-china-that-eu-wants-rebalance-2023-04-04/>.

наслідки, якщо країна або об'єднання країн мають високу залежність від автократичної країни у стратегічних сферах. Для Європи цим виявилася залежність від росії на газ, нафту, вугілля, інші сировинні товари. Зараз росія вже не може представляти загрози для незалежності поставок ресурсів до ЄС. Між тим, можна лише уявити, яким може бути шок, якщо країни ЄС потраплять у ще більшу залежність, тепер від набагато потужнішого «гравця» у поставках ще більш життєво необхідних ресурсів.

Серед таких монополюючо залежних ресурсів виокремлюються рідкоземельні матеріали, на яких базуються сучасні технології у («зеленій») енергетиці, інформаційно-комунікаційних технологіях, квантових комп'ютерах, штучному інтелекті та ін. Для Європи залежність від поставок у цій сфері практично абсолютна — до 98% (нікелю, кобальту, літію) надходить з Китаю. Зрозуміло, в таких умовах навряд чи може йтися про економічну незалежність. Більше того, навіть спроби переорієнтації або диверсифікації будуть ускладнені тим, що потрібно буде вибудовувати нові логістичні і виробничі маршрути, які напевне матимуть «ваду» — вкрай високу вартість, що суттєво знизить конкурентні властивості використання таких ресурсів²⁶.

Цікавим є те, що Китай не особливо приховує намірів використання подібних залежностей, «прикриваючись» потребами безпеки національних інтересів, а з тим фактично вибудовуючи нове бачення трансформації сучасного світового порядку²⁷. Тим більше, що Китай вже використовував механізм надмірної залежності для «покарання» торговельних партнерів, хоча підсумковий ефект був сумнівним (врізка «Покарання Японії і наслідки»²⁸).

Здається Європа могла б використати досвід Японії звільнення від сировинної залежності у рідкоземельному економічному просторі. Однак вкажемо на дві сфери, які

«ПОКАРАННЯ» ЯПОНІЇ І НАСЛІДКИ

У 2010 р. Китай раптово повністю припинив до Японії експорт рідкоземельних матеріалів, причому до чого стали конфліктні ситуації між двома країнами, які виникали у риболовлі у «спірних» водах. Це вельми болюче вдарило по Японії, яка, з одного боку, повністю залежала від рідкоземельних поставок з Китаю, з іншої — мала значний попит на рідкоземельні матеріали для власної електронної та автомобільної промисловості.

Зрозуміло, найперше, що зробив уряд Японії, це вдався до пошуку в усьому світі альтернативних джерел. На що одразу (прогнозовано) прореагував ринок — світові ціни суттєво зросли, а з ними зросли і спекулятивні тенденції, що посилювало ринкове розбалансування. Відтак, для Японії потрібно було не лише вишукувати поставників, а й формувати нові підходи до політики у рідкоземельній сфері.

Вихід знайшовся на шляху інвестування у рідкоземельну сферу разом з партнерськими компаніями та бізнесом з партнерських країн. Хоча вказана заборона експорту протрималася лише кілька місяців, однак японський уряд продовжив і навіть посилював політику пошуку нових контрагентів. За рахунок чого вдалося не лише позбутися жорсткої залежності від Китаю (сьогодні на Китай припадає близько 60% відповідних поставок), але й сформувати нові виробничі і логістичні ланцюги, які вже мали усталений характер (у т. ч. внаслідок того, що в їх надійності і результативності був зацікавлений партнерський бізнес).

ускладнюють результативність зменшення європейської залежності від китайських поставок. По-перше, це пов'язано з тим, що значна частка видобування і переробки відповідних матеріалів у Європі вже навряд чи зможе бути належно відновлена. Якщо у США ці процеси законсервовані (внаслідок переорієнтації на дешеві китайські джерела наприкінці 1990-х років) і за високої потреби можуть бути відновленими²⁹, то у Європі таких можливостей значно менше, а їх вартість є значно вищою. Для Європи ж радше має

²⁶ Speech by President von der Leyen on EU-China relations to the Mercator Institute for China Studies and the European Policy Centre. — https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_23_2063.

²⁷ Dempsey J. Europe's Dangerous Dependence on China. — <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/89448>.

²⁸ Mary Hui. Japan's global rare earths quest holds lessons for the US and Europe. — <https://qz.com/1998773/japans-rare-earths-strategy-has-lessons-for-us-europe>.

²⁹ Вірогідно, США буде вдатись до розконсервації власних виробничих процесів, зважаючи на те, що на початку квітня 2023 р. Китай оголосив про запровадження заборони експорту до США рідкоземельних металів, що трактувалось як відповідь Китаю на заборону США експорту до Китаю високотехнологічних напівпровідників. — Pilkington P. What China's rare earth metal ban means for the West, <https://unherd.com/thepost/what-chinas-rare-earth-metal-ban-means-for-the-west/>.

йтися про відновлення та осучаснення цілої галузі, що навряд чи реалістично.

Тому, по-друге, для ЄС можуть виглядати більш прийнятними заходи (подібно запровадженню Японією) розширення (у т. ч. шляхом державного фінансування) інвестицій (у т. ч. розвідку, видобування) у партнерських країнах (які володіють відповідними сировинними ресурсами), з використанням механізмів страхування і гарантій. І тут в Україні з'являється шанс (про який далі).

Російська агресія проти України чітко розмежувала країни світу на ті, що підтримують Україну і засуджують росію (демократичні країни), а також ті, які індиферентно сприйняли агресію або навіть її підтримали (автократичні країни). Країни ЄС і НАТО підтримали Україну не лише ідеологічно і політично, але й надали визначальну військову та економічну допомогу країні, яка бореться за власну свободу і незалежність. Тим самим, Україна отримала шанс прискореного інтегрування до глобального економічного середовища, яке визначається встановленими і дотримуваними правилами гри³⁰. І вже від самої України залежить, чи вона скористається новим шансом.

ВИСНОВКИ І ПЕРЕСТОРОГИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Україна, характеристикою якої є мала відкрита економіка (останніми роками) низької часткою промисловості, піддана суттєвим зовнішнім ризикам, що, з одного боку, обмежує спроможність для прискореного розвитку, з іншого — створює пастки та ілюзії стійкого розвитку за рахунок «тимчасової» прив'язки (і економічної залежності) до «динамічного економічного простору». У якості останнього часто розглядається Китай, і ще у недалекому минулому частина вітчизняного політикуму наполягала на «стратегічності» економічних відносин між Україною і Китаєм.

Сьогодні Китай відновлює свій інтерес до України (для початку у якості «миротворця»), завданням же України є і має залишатися збереження співпраці з партнерськими демократичними країнами, завдяки яким країна вистояла і зможе закріпити вже досягнуті вигоди у світовій економіці, а також спромогтися увійти у нові конкурентні ніші.

Одним з прикладів нової промислової ніші, яка могла б бути заповненою вітчизняним і партнерським бізнесом, може стати літєва індустрія. Припущення, що в Україні зосереджені значні запаси деяких рідкоземельних матеріалів (насамперед літію), поки, на жаль, не ґрунтуються на сучасній геологічній розвідці, не кажучи вже про промислове застосування. Тим більше, якщо все ж припущення виявиться справедливим, Україна сама не в змозі «підняти» нову галузь. Вірогідно, це стосується не лише літєвої індустрії.

Іншим прикладом може виступати воднева галузь, план розвитку якої у ЄС був презентований наприкінці травня 2022 р.³¹. Визнається, що інвестиції у водневі технології можуть сприяти створенню нової моделі економіки країн Європи, екологічно-нейтральної, і сприятимуть прискореному відновленню, як вказувалось вище, після коронавірусної кризи і депресивних та інфляційних проявів, спровокованих росією. Звичайно, Україна повинна встигнути зайняти відповідну нішу у європейській стратегії, а з тим — як зможе посилити власну енергетичну незалежність³², так і стати складовою європейської енергетичної системи.

Причому такі наміри вже відпрацьовуються. Так, згідно європейських планів до 2030 р. потужність станцій для генерації відновлюваного водню (з сонячної і вітрової електроенергії) як на території країн ЄС, так і за його межами зросте на 40 ГВт (кожна), з них 10 ГВт пропонується реалізувати Україні. Тобто кожну четверту водневу генерацію поза ЄС буде виробляти наша країна³³.

³⁰ Kavanagh J. The Ukraine War Shows How the Nature of Power Is Changing. — Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/2022/06/16/ukraine-war-shows-how-nature-of-power-is-changing-pub-87339>.

³¹ Green Hydrogen Investment and Support Report. — https://profadvanwijk.com/wp-content/uploads/2020/05/Hydrogen-Europe-Green-Hydrogen-Recovery-Report_final.pdf.

³² Тут слід зазначити, що такий потенціал з'явився лише після того, як Україна зішла з російської «енергетичної голки», від якої була залежна ледь не вся вітчизняна економіка.

³³ Перспективи використання водню та роль України в Європейській водневій енергетичній революції. — http://www.atomforum.org.ua/publications/articles/2020/perspektivi_vikoristannya_vodnyu_ta_rol_ukrayini_v_yevropejskij_vodnevij_energetichnij_revoluciyi.

При цьому, ЄС готовий сприяти фінансово й організаційно створенню внутрішнього ринку в Україні, щоб ми також інтегрували інноваційні технології у свою економіку і промисловість. В таких умовах Україна як модернізує власну промисловість, так і вписуватиме її у єдиний європейський ринок.

І беззаперечно, це слід відпрацьовувати вже зараз. Тому процес відновлення України має включати аналіз стану розробки земних надр і водних ресурсів. Складність робіт і необхідні значні ресурси, вказують на те, що тут не обійтися, з одного боку, без активізації державно-приватного партнерства. З іншого — без активного залучення провідних компаній з партнерських країн, зацікавити які можливо через оновлення законодавства про розподіл продукції. Обидва напрями стимулювання вітчизняного і міжнародного бізнесу зможуть підтримуватись системами страхування і гарантій через спеціально створені фонди, на фінансування яких спрямовуватиметься певна частина коштів, отриманих від конфіскації і реалізації активів країни-агресора. Втім, поки йдеться про перспективи.

Поряд з цим, Україна вже утримує ніші, завдяки яким реалізуються відносні та абсолютні переваги країни. Останнім часом значне занепокоєння (яке посилилось після російського вторгнення) у світі пов'язувалося з продовольчою безпекою, можливим виникненням дефіциту на продукти харчування чи високим подорожчанням їх (продуктів) вартості, що також зумовлено

російською агресією. У світі зростатиме попит на продукти харчування і товари, які використовуються у харчовій промисловості. А основою таких товарів є зернові культури, товару, яким, з одного боку, значною мірою визначається рівень національної продовольчої безпеки, з іншого — місце країни у міжнародних поставках, тобто частки експорту країни у світовому експорті³⁴. Відтак, стратегічним напрямом для України є і залишатиметься сільськогосподарське виробництво і харчова промисловість.

У попередні роки Україна досить міцно закріпилась у лідерській групі світових країн-експортерів зернових, зокрема пшениці (таблиця «Окремі найбільші світові експортери пшениці»³⁵). Хоча війна і вплинула на вітчизняні можливості експорту пшениці (частка України у загальносвітовому експорті знизилась з 9-11% до 7-9%), однак є підстави стверджувати, що Україна спроможна наростити поставки на міжнародні ринки тільки-но воєнна ситуація нормалізується³⁶. Однак, звичайно, слід мати на увазі, що **світовою тенденцією дедалі більше стає якість, екологічність і безпека продуктів харчування**, що вимагає від країни швидких технологічних та інституційних трансформацій.

Найбільшими у світі виробниками пшениці є Китай (середній вирощений урожай за останні три маркетингових роки 135 млн т) та Індія (107 млн т). Однак ці країни не є експортерами, оскільки споживають на рівні (а то й більше), ніж обсяг власного виробництва, тобто є чистими імпортерами.

ОКРЕМІ НАЙБІЛЬШІ СВІТОВІ ЕКСПОРТЕРИ ПШЕНИЦІ.

липень-червень маркетингового року, млн т

	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Австралія	22,1	15,5	9,8	10,1	19,7	26,0	32,5
ЄС	27,4	23,4	24,7	39,8	29,7	32,0	34,5
Канада	20,3	22,0	24,5	23,0	27,7	15,0	26,0
США	29,3	23,2	26,1	26,4	26,6	21,5	21,5
Україна	18,1	17,8	16,0	21,0	16,9	18,8	15,0
Світовий	182,6	184,3	178,1	195,1	199,6	205,4	212,9
Частка України у світовому	9,9	9,7	9,0	10,8	8,5	9,2	7,0

³⁴ Grain: World Market and Trade. — USDA, <https://www.fas.usda.gov/data/grain-world-markets-and-trade>.

³⁵ Wheat Exports by Country. — <https://www.worldstopexports.com/wheat-exports-country/>.

³⁶ Тут йдеться лише про пшеницю і кукурудзу. Однак Україна є великим експортером також соняшника, олії та ін.

СВІТОВИЙ ЕКСПОРТ КУКУРУДЗИ, млн метр. т (національний маркетинг. рік)					
	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023
Аргентина	32,9	39,9	36,5	38,9	26,5
Бразилія	38,8	34,1	27,5	31,9	54,0
США	39,3	47,0	68,3	63,0	46,0
Україна	30,3	28,9	23,9	27,0	25,5
Світовий	173,6	175,9	184,1	193,5	178,9
Частка України у світовому, %	17,5	16,4	13,0	14,0	14,3

Покращення добробуту у цих країнах означатиме зростання попиту на продовольчі товари, де Україна має виважену нішу.

Подібна ситуація з виробництвом та експортом кукурудзи. Вирощуючи 3–4% світового виробництва кукурудзи, Україна на світових експортних ринках посідає одне з провідних місць, поставляючи 13–16% загальних експортних обсягів (таблиця «Світовий експорт кукурудзи»).

Як і стосовно, пшениці, найбільшим у світі виробником кукурудзи є Китай (272,5 млн т). Однак практично весь вирощений товар йде на внутрішні потреби, а тому Китай впливає на сукупний попит і є залежним від зовнішніх поставок (значною мірою з України).

Відтак, вітчизняний аграрний і харчовий сектори вже є привабливою нішею для китайського входження. Китай упродовж попередніх років намагався увійти до українського сільськогосподарського виробництва. Однак досвід багатьох висхідних країн вказує на низку негативних наслідків від входження китайського бізнесу у аграрний комплекс країни. Тому Україні слід дотримуватися єдності з найближчими партнерськими країнами, і допускати на власні ринки бізнес тільки тих країн, які довели свою надійність.

Як бачимо, Україна вже володіє значним потенціалом виробництва і експорту сільськогосподарської продукції, яка користується стійким і значним попитом у всьому світі. Збереження і примноження логістичних послуг (особливо в умовах морської блокади),

пов'язаних з сільськогосподарським виробництвом і харчовою галуззю — принципове завдання, яке зможе надати ресурси для відбудови країни вже у відносно короткостроковій перспективі. Звичайно, це має знайти відображення у новій розроблювальній **Стратегії розвитку аграрного сектору і сільських територій**, а також програмних засадах її (стратегії) реалізації, вписаних у євроінтеграційні процеси.

Як не дивно, у такій стратегії цілком може знайтися місце і для водневої галузі, на європейські перспективи якої вказувалось вище. Визнається, що підприємства АПК можуть бути задіяними на всіх технологічних етапах виробництва водню (виробництво електролізерів, паливних елементів, його транспортуванні, використанні у ЖКГ)³⁷. Фактично в Україні створюватиметься європейсько орієнтована система, яка повністю узгоджується з завданнями «зеленого переходу».

Таким чином, вкотре підкреслимо, що попри негаразди і втрати (насамперед спричинені російською агресією), вітчизняна економіка має значний потенціал для прискорення реформувань, які мають забезпечити набуття Україною таких властивостей³⁸, які характеризують її як гідного суб'єкта міжнародних відносин, бажаного учасника систем економічного співробітництва та колективної безпеки демократичних країн, надійним партнером, контрибутором «доданої вартості» та дають їй право розраховувати на відповідні економічні та безпекові гарантії та вигоди.

³⁷ Перспективи використання водню та роль України в Європейській водневій енергетичній революції. — http://www.atomforum.org.ua/publications/articles/2020/perspektivi_vikoristannya_vodnyu_ta_rol_ukrayini_v_yevropejskij_vodnevij_energetichnij_revoluciji.

³⁸ Геополітичні та гео економічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. / К: Центр Разумкова, 2022. — https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_TRANSFORMANS_UKR.pdf.